

Νόημα και όρια της θετικής επιστήμης¹

Θετική επιστήμη² - και τι δεν περιέχεται σ' αυτές τις δύο λέξεις! Φαντάζονται σαν ένα μεγαλεπήβολο οικοδόμημα, κτισμένο από συμπαγώς τοποθετημένους κυβόλιθους, που κρύβει μέσα του τους θησαυρούς όλης της σοφίας και που υπόσχεται με τον τρόπο αυτό, στην ανθρωπότητα που διψάει για γνώση, την επίτευξη του στόχου της ενδόμυχης επιθυμίας της, που είναι η τελική ανακάλυψη της αλήθειας. Και επειδή η γνώση προσδίδει πάντοτε και ισχύ, έτσι και με τη γνώση των δυνάμεων, που δρουν στη φύση, ανοίγεται πάντα μπροστά μας η προοπτική για μια δικιά μας επικράτηση πάνω τους και για μια εκμετάλλευσή τους προς κάθε επιθυμητή κατεύθυνση.

Αυτό όμως δεν είναι ακόμη το παν και ούτε καν το σημαντικότερο. Ο άνθρωπος δεν επιθυμεί μόνο γνώση και ισχύ, αλλά θέλει να έχει επίσης και ένα γνώμονα για τις ενέργειές του, ένα μέτρο για το σημαντικό και το ασήμαντο· θέλει μια κοσμοθεωρία, που θα του εξασφαλίζει το ύψιστο αγαθό πάνω στη γη, την εσωτερική γαλήνη της ψυχής. Και αν δεν τον ικανοποιεί η θρησκεία, τότε ψάχνει για ένα υποκατάστατό της στη θετική επιστήμη. Αρκούμαι να υπενθυμίσω εδώ τις προσπάθειες του Μονιστικού

1. Διάλεξη, που δόθηκε για πρώτη φορά το Νοέμβριο του 1941 στην Αίθουσα Goethe του Οίκου Harnack της Επιστημονικής Εταιρείας Kaiser Wilhelm για την Προώθηση των Επιστημών, στο Βερολίνο.
2. Ο όρος "θετική επιστήμη" χρησιμοποιείται εδώ αντί του λιγότερο δόκιμου όρου "ακριβής επιστήμη" - που θα ήταν ωστόσο η πιστή μετάφραση από τα γερμανικά (exakte Wissenschaft) - και αναφέρεται στις επιστήμες αυτές, που αποσκοπούν στη μελέτη της φύσεως, χρησιμοποιώντας την παρατήρηση, το πείραμα και τη μαθηματική επεξεργασία και συσχέτιση των πειραματικών δεδομένων (Φυσική, Χημεία, Κρυσταλλογραφία κ.ά.). Αντί του ενικού, πολύ συχνά χρησιμοποιείται στα ελληνικά ο όρος "θετικές επιστήμες" ή και γενικότερα "φυσικές επιστήμες". Για μια κατάταξη και ταξινόμηση των επιστημών βλ. για παράδειγμα: Ι.Ε. Μανωλεδάκης, Εισαγωγή στην Επιστήμη, 2η ανανεωμένη έκδοση, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1980. (Σ.τ. Μ.).

Συνδέσμου³, που βρισκόταν σε μεγάλη άνθιση ακόμη και πριν τριάντα περίπου χρόνια και που ιδρύθηκε από εξέχοντες επιστήμονες, φιλοσόφους και φυσιοδίφες.

Σήμερα βέβαια, καθόλου σχεδόν δε μιλάει κανείς για εκείνο το σίγουρα μεγαλεπήβολο και με υψηλές προσδοκίες εμφανιζόμενο εγχείρημα. Κάποιο λάθος επομένως θα πρέπει να υπάρχει παρ' όλ' αυτά στη θεώρησή μας. Και πράγματι: αν παρατηρήσουμε από πιο κοντά και υποβάλλουμε τη δομή της θετικής επιστήμης σε μια προσεκτικότερη εξέταση, θα αναγνωρίσουμε τότε πολύ γρήγορα, ότι το οικοδόμημα παρουσιάζει ένα επικίνδυνα ασ-

3. Σύνδεσμος διανοουμένων, που ιδρύθηκε το 1906 στη Jena της Γερμανίας από τους E. Haeckel και A. Kalthoff με σκοπό τη διάδοση μιας φιλοσοφίας, που πρεσβεύει ένα βιολογικό μονισμό με βάση τη θεωρία της εξέλιξης και την παντοδυναμία των φυσικών νόμων. Ο Σύνδεσμος αυτός, που από το 1929 πήρε ένα σοσιαλιστικό χαρακτήρα με έντονες φιλερηνικές, αντιρατσιστικές και ενάντια στον αντισημιτισμό απόψεις, διαλύθηκε το 1933 με την άνοδο του ναζισμού στη Γερμανία, επανιδρύθηκε το 1946 και μετονομάστηκε τελικά το 1956 σε Κίνηση Ελεύθερης Διανόησης Γερμανών Μονιστών (Freigeistige Aktion Deutscher Monisten). Ας σημειωθεί εδώ, σχεδόν επιγραμματικά, ότι με τον όρο "μονισμός" χαρακτηρίζεται κάθε κοσμοθεωρία, η - για να χρησιμοποιήσουμε και άλλους συνώνυμους όρους - από ένα στοιχείο, μία αρχή ή μία αιτία (αίτιο). Η βαθύτερη αυτή ουσία του κόσμου μπορεί να είναι υλική ή πνευματική. Ως εκπροσώπους του υλιστικού μονισμού θα μπορούσαμε λ.χ. να αναφέρουμε τους προσωκρατικούς φιλοσόφους Θαλή και Δημόκριτο (σχετικά βλ. για παράδειγμα: G.S. Kirk - J.E. Raven - M. Schofield, Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι, Μετάφραση Δημοσθένης Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1988), τον Επίκουρο κ.ά. Στο φιλοσοφικό ρεύμα του ιδεαλιστικού μονισμού μπορούμε να κατατάξουμε λ.χ. τον Πυθαγόρα, τον Πλάτωνα και τον Hegel. Η φιλοδοξία της σύγχρονης επιστήμης να ανακαλύψει μία ενιαία θεωρία (θεωρία του ενοποιημένου πεδίου ή, αλλιώς, ενοποιημένη θεωρία πεδίου), ή ίσως ακόμη και μια παγκόσμια απόλυτη εξίσωση, που θα διέπει τη συμπεριφορά ολόκληρου του φυσικού κόσμου, από το μικρόκοσμο (Φυσική των μικροσωματιδίων) έως το μεγάλοκοσμο (Αστροφυσική, Κοσμοφυσική), εκφράζει επίσης την τάση της σύγχρονης Φυσικής για μια κατ' ουσία μονιστική θεώρηση του κόσμου. (Σ.τ.Μ.).

θενές σημείο, που δεν είναι άλλο από το θεμέλιό του. Στο οικοδόμημα λείπει μία βάση, που θα είναι εκ των προτέρων ασφαλής από κάθε άποψη και δε θα διαταράσσεται από εξωτερικές θύελλες, ή με άλλα λόγια: δεν υπάρχει για τη θετική επιστήμη καμία αρχή, που να έχει τόσο καθολική ισχύ και συγχρόνως τόσο σημαντικό περιεχόμενο ώστε να μπορεί να της χρησιμεύσει ως επαρκές υπόστρωμα. Βέβαια οι υπολογισμοί της γίνονται πάντοτε με μέτρα και αριθμούς, και γι' αυτό το λόγο άλλωστε δικαίως φέρει το ένδοξο όνομά της· διότι τους νόμους της λογικής και των μαθηματικών θα πρέπει χωρίς αμφιβολία να τους θεωρήσουμε αξιόπιστους. Αλλά και η πιο οξεία λογική και ο ακριβέστερος μαθηματικός υπολογισμός δεν μπορούν να παρουσιάσουν ούτε ένα γόνιμο αποτέλεσμα αν λείπει μια αδιαμφισβήτητη προϋπόθεση⁴. Από το τίποτε δεν προκύπτει τίποτε.

Καμιά έννοια δεν προκάλεσε στο μορφωμένο κόσμο μεγαλύτερη παρεξήγηση και σύγχυση απ' ό,τι η έννοια της άνευ προϋποθέσεων επιστήμης. Την εποχή εκείνη, υποστηρίχθηκε από τον Theodor Mommsen, για να το επισημάνουμε, ότι η επιστημονική έρευνα θα έπρεπε να παραμείνει ελεύθερη από προκατειλημμένες απόψεις· αυτό βέβαια δεν μπορούσε και δεν έπρεπε να σημαίνει, ότι η επιστημονική έρευνα δε χρειάζεται καμιά απολύτως προϋπόθεση. Σε κάποια θέση του οικοδομήματος πρέπει να ενσωματωθεί η προϋπόθεση αυτή, και το μεγάλο ερώτημα, ποια είναι η θέση αυτή, έχει από πολύ παλιά απασχολήσει τους πιο βαθυστόχαστους διανοητές όλων των εποχών και όλων των λαών, από τον Θαλή έως τον Hegel, και έχει κινητοποιήσει όλες τις δυνάμεις της ανθρώπινης φαντασίας και της λογικής· πάντοτε όμως προέκυπτε, ότι δεν μπορεί να βρεθεί μια τελειωτική, αδιαμφισβήτητη απάντηση. Βέβαια, η πιο εντυπωσιακή απόδειξη για το αρνητικό αυτό αποτέλεσμα είναι το γεγονός, ότι δεν κατορθώθηκε μέχρι σήμερα να βρεθεί μία κοσμοθεωρία, με ένα περιεχόμενο, που θα γινόταν, τουλάχιστον σε γενικές γραμμές, παρόμοια αποδεκτό από όλους τους ειδήμονες. Μπορούμε επομένως λογικά να

4. Κάτι, που μπορεί να θεωρηθεί εκ των προτέρων ως δεδομένο. (Σ.τ.Μ.).

βγάλουμε το μοναδικό συμπέρασμα, ότι είναι εντελώς αδύνατο να στηρίξουμε εκ των προτέρων τη θετική επιστήμη πάνω σε μια γενική βάση με τελειωτικά καθορισμένο περιεχόμενο.

Έτσι, από την αρχή ήδη του ερωτήματός μας για το νόημα της θετικής επιστήμης, πέφτουμε πάνω σ' ένα εμπόδιο, που σίγουρα θα προξενήσει μία απογοήτευση σ' οποιονδήποτε μοχθεί για την απόκτηση γνώσης, και το οποίο πράγματι έχει οδηγήσει πολλούς διανοούμενους, με ιδιαίτερη κλίση στην κριτική σκέψη, στο στρατόπεδο των σκεπτικιστών. Και γεγονός που δεν πρέπει να μας λυπεί λιγότερο: υπάρχουν ίσως το ίδιο πολλοί ή ακόμα περισσότεροι άνθρωποι από την άλλη πλευρά, με διαμετρικά αντίθετη προδιάθεση, οι οποίοι, από φόβο μην πέσουν στον ανυπόφορο γι' αυτούς σκεπτικισμό, βρίσκουν το καταφύγιό τους σ' έναν απ' αυτούς τους προφήτες, που παρουσιάζονται σε κάθε χρονική περίοδο, μη εξαιρουμένης της σημερινής, με ένα ολοκαίνουριο μήνυμα σωτηρίας και που συχνά μαζεύουν γύρω τους με μια εκπληκτική ταχύτητα έναν αριθμό ενθουσιασμένων οπαδών, μέχρις ότου, όταν περάσει πλέον ο καιρός τους, εξαφανιστούν από το προσκήνιο και βυθιστούν ξανά στη μεγάλη θάλασσα της λησμονιάς.

Υπάρχει μία διέξοδος από το μοιραίο αυτό δίλημμα; Και πού θα πρέπει να την ψάξουμε; Αυτό είναι το πρώτο ερώτημα, με το οποίο θα πρέπει να ασχοληθούμε. Θα προσπαθήσω να αποδείξω, ότι το ερώτημα αυτό επιδέχεται κάλλιστα μία θετική απάντηση κι ότι μέσω αυτής θα φτάσουμε στη γνώση του νοήματος αλλά και των ορίων της θετικής επιστήμης, αφήνοντας την εκτίμηση της σημασίας της γνώσεως αυτής στην κρίση του καθενός ξεχωριστά.

I

Όταν ψάχνουμε για ένα αφετηριακό σημείο, για τη δόμηση της θετικής επιστήμης, που θα μπορούσε να αντέξει σε κάθε κριτική, τότε θα πρέπει προπαντός να ελαχιστοποιήσουμε σημαντι-